

Anna Jarosz-Nojszewska

UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE NA GÓRNYM ŚLĄSKU W LATACH 1922–1939

Wstęp

Powstałe po I wojnie światowej państwo polskie składało się z obszarów pozostających przez prawie półtora wieku pod zaborem Rosji, Niemiec i Austrii. Różny poziom rozwoju gospodarczego tych krajów spowodował odmienne położenie osób zatrudnionych na ziemiach byłych zaborów. Znalazło to swoje odbicie m.in. w ustawodawstwie ubezpieczeniowym, które Polska odziedziczyła po zaborcach. Zadaniem odrodzonego państwa polskiego było jak najszybsze dążenie do integracji poprzez likwidowanie odrębności powstałych i nawarstwionych w okresie rozbiorów¹. Górny Śląsk był dzielnicą, która wykazywała największą i najdłużej utrzymującą się odrębność w dziedzinie ubezpieczeń społecznych. W momencie przejęcia w 1922 r. Górnego Śląska przez Polskę funkcjonowały tam ubezpieczenie chorobowe, ubezpieczenie od wypadków, ubezpieczenie na wypadek inwalidztwa robotników, ubezpieczenie funkcjonariuszy prywatnych oraz ubezpieczenie pensyjne górników².

Duży wpływ na utrzymującą się na Górnym Śląsku odrębność przepisów ubezpieczeniowych miała autonomia województwa śląskiego. Została ona ustanowiona, gdy województwo śląskie jeszcze formalnie nie istniało, ustawą konstytucyjną Sejmu Ustawodawczego z dnia 15 lipca 1920 r., zawierającą statut organiczny województwa śląskiego³. Wprowadzenie takiego rozwiązania miało wybitnie polityczno-propagandową genezę, związaną ze zbliżającym się termi-

---

¹ P. Grata, *Założenia i priorytety polskiej polityki społecznej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2012, nr 10, s. 32.

² Z. Wyżnikiewicz, *Ubezpieczenia społeczne na Śląsku w świetle wykonania górnośląskiej konwencji genewskiej*, Katowice 1939, s. 12.

³ DzU 1920, nr 73, poz. 497. Ustawa z 15 lipca 1920 r. funkcjonowała w woj. śląskim od połowy 1922 r. do września 1939 r., a więc od momentu faktycznego utworzenia województwa śląskiego do wybuchu II wojny światowej. Formalnie została zniesiona ustawą Krajowej Rady Narodowej z dnia 6 maja 1945 r. Zob. W. Marcoń, *Autonomia Śląska 1922–1939 (wybrane zagadnienia)*, Toruń 2009, s. 89; DzU 1945, nr 17, poz. 92.

nem plebiscytu na Górnym Śląsku⁴. Województwo śląskie zostało utworzone dwa lata później i składało się z dwóch części – górnośląskiej i cieszyńskiej. Różniły się one między sobą wielkością obszaru, liczbą ludności oraz tym, że od połowy XVIII w. należały do dwóch organizmów państwowych: Górny Śląsk do Prus, a Śląsk Cieszyński do Austrii. Odrębności te były bardzo widoczne przez cały okres II RP, również w dziedzinie ubezpieczeń społecznych⁵.

Ustawodawstwo ubezpieczeniowe zgodnie ze statutem organicznym województwa śląskiego pozostało w gestii Sejmu Śląskiego⁶. W artykule 7 ustawy zapisano bowiem, że „ustawodawstwo o ubezpieczeniu socjalnem i zaopatrzeniu inwalidów wojennych, tudzież wdów i sierot wojennych jest rzeczą Sejmu Śląskiego tak długo, dopóki ustawodawstwo państwowe nie zapewni klasie robotniczej, względnie inwalidom, wdowom i sierotom wojennym w całej Rzeczypospolitej Polskiej lepszego, a przynajmniej takiego samego zaopatrzenia, co ustawy na Śląsku obowiązujące”⁷. W efekcie Sejm Śląski mógł zmieniać prawo ubezpieczeniowe, tylko jeśli nie wprowadzano zmian na niekorzyść zainteresowanych. Zastrzeżono także, że w momencie gdy ustawodawca polski wyda akty prawne korzystniejsze, to wówczas prawodawstwo ich dotyczące przechodzi na Śląsk. W efekcie Ślązacy mogli mieć prawa lepsze od obywateli pozostałych ziem polskich, jednak nie mogli mieć praw gorszych⁸.

Przejęcie ubezpieczeń przez państwo polskie

Sprawa przejęcia ubezpieczeń społecznych przez państwa, które przyłączały do swoich ziem tereny wcześniej należące do Niemiec, została uregulowana w postanowieniach traktatu wersalskiego. Artykuł 312 traktatu przewidywał

---

⁴ J. Ciągwa, *Prawo jako czynnik integracji społecznej województwa śląskiego z Rzeczypospolitą oraz środki jego unifikacji* [w:] *Ziemie śląskie w granicach II Rzeczypospolitej. Procesy integracyjne*, red. F. Serafin, Katowice 1985, s. 140. Na temat genezy autonomii patrz szerzej m.in.: W. Marcoń, *Autonomia Śląska 1922–1939...*, s. 16–19; B. Danowska-Prokop, U. Zagóra-Jonszta, *Wybrane problemy ekonomiczno-społeczne i polityczne na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*, Katowice 1995, s. 15.

⁵ W. Marcoń, *Autonomia Śląska 1922–1939...*, s. 16. Na terenie cieszyńskiej części województwa śląskiego, stanowiącej część byłego zaboru austriackiego, obowiązywało ustawodawstwo austriackie. Ustawodawstwo ubezpieczeniowe w cieszyńskiej części województwa śląskiego rozwijało się niezależnie od ustawodawstwa ubezpieczeniowego na Górnym Śląsku. Władzą ustawodawczą był w tym przypadku Sejm w Warszawie i polskie władze centralne. Rozwój ubezpieczeń na tym terenie był wynikiem ustaw ogólnopolskich. Zob. Z. Wyżnikiewicz, *Ustawodawstwo śląskie o ubezpieczeniu społecznym*, Katowice 1938, s. 21–22.

⁶ Szerzej na temat kompetencji Sejmu Śląskiego w tej kwestii patrz: H. Rechowicz, *Sejm Śląski 1922–1939*, Katowice 1971, s. 57–67; W. Marcoń, *Autonomia Śląska 1922–1939...*, s. 26–33.

⁷ DzU 1920, nr 73, poz. 497.

⁸ W. Marcoń, *Autonomia Śląska 1922–1939...*, s. 35–36.

bowiem, że Niemcy muszą przelać na rzecz państw, którym zostaną ustąpione terytoria niemieckie w Europie, część rezerw zgromadzonych przez Rząd Rzeszy i państwa niemieckie przeznaczonych na zapewnienie działalności na tych terytoriach wszystkich ubezpieczeń społecznych. Państwa, które miały otrzymać od Niemiec część rezerw, były z kolei zobowiązane do realizacji wszystkich zobowiązań wynikających z tych ubezpieczeń⁹.

Po decyzji mocarstw sprzymierzonych z października 1921 r. o podziale Górnego Śląska pomiędzy Polskę a Niemcy artykuł 312 traktatu wersalskiego znalazł swoje odniesienie także w stosunku do Polski. W celu wypełnienia warunków traktatu pokojowego Polska i Niemcy 15 maja 1922 r. w Genewie podpisały konwencję (potocznie nazywaną górnośląską lub genewską), która weszła w życie 15 czerwca 1922 r. Konwencja genewska obowiązywała przez 15 kolejnych lat¹⁰. Jednym z jej postanowień było zachowanie przepisów niemieckiego prawa materialnego na polskiej części Górnego Śląska.

Przepisy regulujące ubezpieczenia społeczne znalazły się w artykułach od 179 do 215 konwencji. Określono w nich dokładnie prawa i obowiązki instytucji ubezpieczeniowych, ubezpieczonych i rządów obu państw po podziale Górnego Śląska. Przepisy konwencji z jednej strony starały się stworzyć wzajemność ubezpieczeń społecznych pomiędzy Polską a Niemcami, jeżeli chodzi o Górny Śląsk, z drugiej zaś strony wprowadzały na Górnym Śląsku podział rencistów, ekspektatyw, ubezpieczonych i instytucji ubezpieczeniowych¹¹.

W konwencji genewskiej nie rozstrzygnięto kwestii ubezpieczeń brackich. Na terenie Śląska funkcjonowały przed I wojną światową dwie spółki brackie – Górnośląska Spółka Bracka i Pszczyńskie Bractwo Górnicze. Pszczyńskie Bractwo Górnicze weszło w całości w skład państwa polskiego¹². Znacznie bardziej skomplikowana była kwestia podziału Górnośląskiego Bractwa Górniczego. Zgodnie z postanowieniami konwencji genewskiej sprawa ta miała zostać uregulowana na drodze dwustronnej umowy specjalnej dotyczącej jego likwidacji¹³. Dopiero po podpisaniu układu polsko-niemieckiego z 26 sierpnia 1922 r. nastą-

⁹ DzU 1920, nr 35, poz. 200.

¹⁰ DzU 1922, nr 44, poz. 371, B. Danowska-Prokop, U. Zagóra-Jonszta, dz. cyt., s. 22; M.W. Wanatowicz, *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*, Katowice 1994, s. 39; J. Ciągwa, *Wpływ centralnych organów Drugiej Rzeczypospolitej na ustawodawstwo śląskie w latach 1922–1939*, Katowice 1979, s. 43. Warto zaznaczyć, że konwencja genewska dotyczyła jedynie górnośląskiej części województwa, podczas gdy ustawa autonomiczna – terenu całego województwa śląskiego.

¹¹ Z. Wyżnikiewicz, *Ubezpieczenia społeczne...*, s. 13.

¹² Pszczyńskie Bractwo Górnicze było stosunkowo niedużą instytucją ubezpieczeniową. Obejmowało ubezpieczeniem pracowników zakładów należących do księcia pszczyńskiego (średnio ok. pięć tysięcy osób).

¹³ *Polsko-niemiecka konwencja górno-śląska zawarta w Genewie dnia 15 maja 1922 roku*, Genewa b.d.w., s. 50.

pił podział Górnos Śląskiej Spółki Brackiej na polską Spółkę Bracka w Tarnowskich Górach oraz niemiecką Oberschlesische Knappschaft w Gliwicach. Polska przejęła część rencistów i ubezpieczonych według miejsca zamieszkania i miejsca pracy¹⁴. Problemy związane z podziałem majątku Bractwa ciągnęły się jednak aż do lat 30.

Z chwilą przejęcia ubezpieczeń społecznych przez Polskę Rzeczpospolita musiała zapewnić dalsze ich funkcjonowanie. Młode państwo nie dysponowało jednak odpowiednim aparatem administracyjnym, specjalistami z dziedziny ubezpieczeń oraz nie miało rezerw potrzebnych na wypłatę świadczeń. Polska otrzymała jedynie część należnych rezerw brackiego ubezpieczenia górniczego. W kwestii pozostałych ubezpieczeń społecznych udało się wyegzekwować tylko niewielkie kwoty. Niemcy, uzależniając kwestię polsko-niemieckich rozliczeń od rozliczeń międzynarodowych oraz planu Dawesa a potem Younga, zdołały uniknąć realizacji zobowiązań nałożonych na nie w dziedzinie ubezpieczeń społecznych przez traktat wersalski.

Ponieważ Polska nie otrzymała rezerw koniecznych na wypłatę kilkudziesięciu tysięcy świadczeń płynnych oraz wynikających z istniejących ekspektatyw, już w 1922 r. pojawiły się ogromne trudności w realizacji zobowiązań. Tymczasem kłopoty związane z podziałem instytucji ubezpieczeniowych, zmianą miejsca zamieszkania sprawiały, że duże grupy ludności znalazły się w szczególnie trudnych warunkach materialnych¹⁵. Po wprowadzeniu na terenie Śląska polskiej waluty oraz po pierwszych zmianach w przepisach z zakresu ubezpieczeń społecznych Niemcy uznały tereny polskiego Górnego Śląska za zagranicę, a niemieckie instytucje ubezpieczeniowe zaprzestały wypłat świadczeń dla ubezpieczonych, którzy zamieszkiwali na terenie polskiego Śląska. Niemieckie ustawodawstwo ubezpieczeniowe przewidywało bowiem wstrzymanie rent emerytom i rencistom przebywającym poza granicami Niemiec. Dopiero 1 września 1933 r., po wieloletnich negocjacjach, weszła w życie umowa polsko-niemiecka o ubezpieczeniu społecznym z dnia 11 czerwca 1931 r.¹⁶, która nawiązała łączność pomiędzy ubezpieczeniem społecznym w Polsce i w Niemczech oraz usunęła wszystkie utrudnienia w tych systemach ubezpieczeniowych w związku z przebywaniem rencistów na terytorium drugiego państwa. Umowa

---

¹⁴ M. Wanatowicz, *Wpływ politycznego podziału Górnego Śląska na późniejsze losy tego obszaru i jego mieszkańców* [w:] *Górny Śląsk po podziale w 1922 roku. Co Polska, a co Niemcy dały mieszkańcom tej ziemi?*, t. 1, red. Z. Kapała, W. Lesiuk, M.W. Wanatowicz, Bytom 1997, s. 11.

¹⁵ M. Wanatowicz, *Historia społeczna...*, s. 65.

¹⁶ DzURP 1933, nr 65, poz. 487. Postanowienia umowy polsko-niemieckiej zostały zmienione i uzupełnione na mocy przepisów: DzURP 1931, nr 101, poz. 773; nr 41, poz. 366; 1931, nr 68, poz. 426 oraz Porozumień Zakładu Ubezpieczenia na Wypadek Inwalidztwa w Chorzowie i Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach z Landesversicherungsanstalt Schlesiens we Wrocławiu i z Reichsknappschaft w Berlinie w sprawie wykonania umowy polsko-niemieckiej o ubezpieczeniu społecznym z dnia 11 czerwca 1931 r.

regulowała wszystkie działy ubezpieczeń społecznych z wyjątkiem ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, które znalazło wyraz w osobnym układzie polsko-niemieckim z dnia 1 lipca 1927 r. w sprawie pomocy dla pozbawionych zarobku i w sprawie ubezpieczenia na wypadek bezrobocia¹⁷. Od momentu jej podpisania nie można było wstrzymywać wypłaty renty Polakowi, który wyjechał z Niemiec. Nie mogły też mieć zastosowania przepisy o spoczywaniu rent do obywateli polskich, tak samo jak niemieckich. Umowa w znacznej mierze zastąpiła uregulowania wygasłej w 1937 r. konwencji genewskiej. Wprowadzanie jej przepisów następowało etapami i ciągnęło się do 1939 r.¹⁸

Powstanie polskich instytucji ubezpieczeń społecznych

Zgodnie z ustaleniami międzynarodowymi na górnośląskiej części województwa śląskiego od czerwca 1922 r. obowiązywały przepisy Ordynacji ubezpieczeniowej Rzeszy z 19 lipca 1911 r. W ten sposób uregulowano dalsze funkcjonowanie ubezpieczenia chorobowego, ubezpieczenia od nieszczęśliwych wypadków oraz ubezpieczenia na wypadek inwalidztwa (czyli emerytalno-rentowego) robotników¹⁹. Na górnośląskiej części województwa śląskiego utrzymano też przepisy ustawy z 20 grudnia 1911 r. dotyczące ubezpieczenia emerytalno-rentowego urzędników prywatnych, które wcześniej były realizowane przez zakład w Berlinie.

Ubezpieczeniem chorobowym zajmowały się kasy chorych, których lokalizacja pozostała taka sama, jak przed podziałem Śląska. W zakresie pozostałych ubezpieczeń władze polskie musiały utworzyć zakłady ubezpieczeniowe, które były zobowiązane przejąć zadania niemieckich instytucji ubezpieczeniowych – niemieckich spółek zawodowych (ubezpieczenia od wypadków), Śląskiej Ubezpieczalni Krajowej we Wrocławiu (ubezpieczenie inwalidzkie robotników) i Państwowej Ubezpieczalni dla Funkcjonariuszy Prywatnych w Berlinie (ubezpieczenie urzędników prywatnych)²⁰.

Rozporządzeniami z 28 czerwca oraz 12 września 1922 r. zatwierdzonymi przez Sejm Śląski Tymczasowa Rada Wojewódzka powołała do życia Zakład Ubezpieczeń Społecznych Województwa Śląskiego w Królewskiej Hucie (w 1934 r. zmieniono nazwę miasta na Chorzów). Był on podzielony na trzy wydziały – pierwszy wykonywał ubezpieczenie od wypadków, realizowane wcześniej przez

¹⁷ Z. Wyżnikiewicz, *Ustawodawstwo śląskie...*, s. 32.

¹⁸ M. Wanatowicz, *Wpływ politycznego podziału Górnego Śląska...*, s. 14.

¹⁹ S. Fertacz, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Chorzowie (1922–1939)*, „Zeszyty Chorzowskie” 2001, t. 6, s. 151.

²⁰ Tamże, s. 152.

niemieckie spółki zawodowe, drugi – ubezpieczenie robotników na wypadek inwalidztwa, a wydział III – ubezpieczenie pracowników umysłowych²¹. W 1927 r. dokonano reorganizacji Zakładu, tworząc w miejsce wydziałów trzy zakłady posiadające osobowość prawną: Zakład Ubezpieczeń od Wypadków, Zakład Ubezpieczenia na Wypadek Inwalidztwa i Zakład Ubezpieczenia Pracowników Umysłowych²². Każdy z zakładów miał odrębny statut, opracowany przez Wojewódzki Urząd Ubezpieczeń w Katowicach. Nadzór nad ZUS Województwa Śląskiego oraz sądownictwo ubezpieczeniowe na Górnym Śląsku należały do kompetencji Wyższego Urzędu Ubezpieczeń w Mysłowicach oraz Wojewódzkiego Urzędu Ubezpieczeń w Katowicach²³.

Ubezpieczenie na wypadek choroby

Przez cały okres międzywojenny ubezpieczenie na wypadek choroby było realizowane za pomocą kas chorych na podstawie II księgi Ordynacji ubezpieczeniowej Rzeszy Niemieckiej z dnia 19 lipca 1911 r., a dla górników przez spółki brackie na podstawie pruskiej ustawy z dnia 17 czerwca 1913 r. Zgodnie z postanowieniami konwencji genewskiej kasy chorych, których siedziba znajdowała się na polskim Górnym Śląsku, stały się polskimi kasami chorych. Ubezpieczonych podzielono zgodnie z miejscem ich zamieszkania. Kasy chorych były połączone w dwa związki – Związek Kas Chorych i Zakładów Przemysłowych Województwa Śląskiego i Związek Ogólno-Miejscowych i Wiejskich Kas Chorych górnośląskiej części województwa śląskiego²⁴. W dniu 11 sierpnia 1922 r. Sejm Śląski wydał zarządzenie o wewnętrznej organizacji i działalności kas chorych na terenie województwa śląskiego²⁵.

Polaków i Niemców zatrudnionych w górnośląskiej części województwa śląskiego, którzy powinni być obowiązkowo ubezpieczeni, zobowiązano do zapisywania się w kasach chorych w terminie 14 dni. Obowiązkowi ubezpieczenia podlegali robotnicy, czeladnicy, służba domowa, uczniowie oraz urzędnicy i chałupnicy o określonym poziomie dochodów. Składki były opłacane przez pracodawców i ubezpieczonych. Istniała możliwość obniżenia wysokości składki, jeśli pracodawca zobowiązał się pokryć koszty leczenia swojego pracownika w przypadku choroby. W odróżnieniu od ogólnopolskiego ubezpieczenia na

---

²¹ DzUŚI 1922, nr 4, poz. 12; S. Fertacz, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych...*, s. 152; D. Jakubiec, *Pierwsze polskie instytucje ubezpieczeń społecznych. Zarys historii i ustroju*, Warszawa 2007, s. 61.

²² DzUŚI 1927, nr 7, poz. 15.

²³ S. Fertacz, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych...*, s. 155.

²⁴ T. Dybowski, *Ubezpieczenia społeczne w Polsce w ostatnich latach*, Warszawa 1939, s. 24.

²⁵ DzUŚI 1922, nr 17, poz. 56.

wypadek choroby nie była ustawowo określona wysokość składek, ustalały ją poszczególne kasy chorych w swoich statutach²⁶.

W ramach ubezpieczenia zapewniane były pomoc lekarska i dostarczanie lekarstw, zasiłki chorobowe, dodatki do kosztów porodu, zapomogi położowe. Pomoc lecznicza przysługiwała przez 26 tygodni, licząc od początku choroby, z możliwością wydłużenia tego okresu do roku. Wypłacano też odprawę pośmiertną w wysokości dwudziestokrotnej kwoty zarobku podstawowego. Świadczenia lekarskie, pomoc w okresie porodu, a także wypłata odprawy pośmiertnej należały się także członkom rodziny ubezpieczonego.

W kasach terytorialnych zasiłki pieniężne przyznawane były od czwartego dnia choroby i wynosiły 50–75% płacy z możliwością wypłaty do jednego roku. W czasie pobytu ubezpieczonego w szpitalu jego rodzina otrzymywała połowę zasiłku pieniężnego. Jednak zgodnie z ustawą z 1911 r. rodziny osób ubezpieczonych nie podlegały obowiązkowi ubezpieczenia. Kasy chorych mogły dobrowolnie ubezpieczać członków rodzin, ale składki opłacali sami zainteresowani. Zakres świadczeń dla członków rodzin regulowały statuty poszczególnych kas, z reguły był on znacznie węższy niż w przypadku ubezpieczonych obowiązkowo. Dopiero w drugiej połowie lat 20. kasy chorych zwiększyły zakres ubezpieczenia dla członków rodzin²⁷.

Zróżnicowanie organizacyjne kas chorych na Górnym Śląsku spowodowało, że ubezpieczeni w kasach brackich otrzymywali inny zakres świadczeń niż w pozostałych kasach. Wyższe były zasiłki chorobowe, które w określonych sytuacjach wypłacano już od pierwszego dnia choroby. Szerszy był zakres świadczeń leczniczych udzielanych przez przychodnie i lekarzy kontraktowych, a także zakres opieki dentystycznej. Kasy brackie prowadziły leczenie chorób zawodowych. Przeprowadzały też obowiązkowe badania lekarskie przy przyjęciu do kasy chorych i kasy pensyjnej. Trwałym elementem, który wyróżniał kasy brackie na tle innych, było leczenie szpitalne. Kasy brackie dysponowały własnymi szpitalami, letniskami i sanatoriami przeciwgruźliczymi. Dla dzieci ubezpieczonych organizowały kolonie²⁸.

W 1922 r. władze autonomicznego Śląska wprowadziły korzystne zmiany w ubezpieczeniu na wypadek choroby. Obowiązujący do tej pory system lekarzy

---

²⁶ J. Baumgarten, S. Sasorski, *Ordynacja ubezpieczeniowa z dnia 19 lipca 1911 r. i ustawa o ubezpieczeniu pracowników umysłowych z dnia 20 grudnia 1911 r. Wraz z uzupełnieniami i zmianami oraz przepisami o postępowaniu przed instancjami orzekającymi*, Poznań 1934, s. 65.

²⁷ J. Sadowska, *Prawno-organizacyjne podstawy ubezpieczenia na wypadek choroby w Polsce (1920–1939)*, „Studia i Materiały z Historii Ubezpieczeń Społecznych w Polsce” 1993, z. 9, s. 22–24.

²⁸ M. Wanatowicz, *Ubezpieczenia brackie na Górnym Śląsku [w:] Górny Śląsk – dzieje medycyny i farmacji, problemy dokumentacji i metodologii badań*, red. J.M. Dyrda, Katowice 2003, s. 131; M. Wanatowicz, *Ubezpieczenia brackie na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*, Kraków 1973, s. 115–125.

rejonowych zastąpiono możliwością swobodnego wyboru lekarza przez ubezpieczonego spośród lekarzy zakontraktowanych przez daną kasę chorych²⁹. Kolejne bardzo korzystne zmiany wprowadzono rozporządzeniem z dnia 16 sierpnia 1922 r. o pomocy położowej. Wydłużono okres wypłaty zasiłku do 10 tygodni po porodzie (przed wojną wypłacano zasiłki położowe przez osiem tygodni po porodzie), wprowadzono zapomogi dla matek karmiących przez 12 tygodni po porodzie, jednorazowy dodatek ryczałtowy na pokrycie kosztów porodu oraz świadczenia w naturze. Pomoc dla kobiet w okresie połogu była uzależniona od przebycia w ubezpieczeniu minimum sześciu miesięcy przed porodem. Poza ubezpieczonymi pomoc w okresie połogu przysługiwała również członkom ich rodzin: żonie, córkom, a także pasierbicom, jeśli zamieszkiwały wspólnie z ubezpieczonym. Połowa wydatków z tego tytułu była pokrywana przez Skarb Śląski³⁰. W tym samym czasie wprowadzono też pomoc dla kobiet niezamożnych, które nie posiadały ubezpieczenia, a mieszkaly na terenie woj. śląskiego³¹.

Sejm Śląski nie wyraził zgody na objęcie Górnego Śląska ogólnopolską ustawą z 1920 r.³², ponieważ ustawa niemiecka zapewniała ubezpieczonym szerszy zakres usług leczniczych, wolny wybór lekarza i łatwiejszy dostęp do leczenia szpitalnego, korzystniejszy system zasiłków położowych, a także wyższe świadczenia w przypadku choroby.

Ubezpieczenie od wypadków

Ubezpieczenie od wypadków funkcjonowało na Górnym Śląsku od 1885 r. Było realizowane przez spółki zawodowe – autonomiczne instytucje z własnym samorządem, pozostające jednak pod nadzorem państwowym. Koszty ubezpieczenia ponosili wyłącznie pracodawcy. Z tytułu tego ubezpieczenia były wypłacane następujące świadczenia: renta dla ubezpieczonego, która była uzależniona od stopnia utraty zdolności do zarobkowania, renta wdowia, renty sieroce (także dla wnuków), zasiłek pośmiertny, odprawy wdowie w przypadku ponownego zamążpójścia, świadczenia lecznicze i zasiłki chorobowe. Ubezpieczenie obejmowało także osoby zatrudnione w rolnictwie³³.

W 1922 r. ZUS w Królewskiej Hucie przejął kompetencje aż 38 niemieckich spółek zawodowych, śląskiej zawodowej spółki rolniczej i spółki zawodo-

²⁹ Z. Wyżnikiewicz, *Ustawodawstwo śląskie...*, s. 61.

³⁰ DzUŚl 1922, nr 17, poz. 56; przepisy dotyczące pomocy dla kobiet w okresie połogu były nowelizowane w 1925 i 1932 r. – DzUŚl 1925, nr 4, poz. 13; 1932, nr 19, poz. 42.

³¹ DzUŚl 1922, nr 17, poz. 57.

³² DzU 1920, nr 44, poz. 272.

³³ J. Baumgarten, S. Sasorski, dz. cyt., s. 347–357.

wej dla ogrodnictwa. Podział rencistów pomiędzy niemieckie i polskie instytucje ubezpieczeniowe przeprowadzono według kryterium miejsca zamieszkania. Polska przejęła 18 123 osoby, które uległy wypadkom do końca 1921 r. i mieszkały na polskim Górnym Śląsku. Dodatkowo przejęła też wypłatę odszkodowań dla osób, które uległy wypadkom w przedsiębiorstwach położonych na polskim Górnym Śląsku, niezależnie od miejsca ich zamieszkania, oraz dla osób, które uległy wypadkom na terenie przejętym przez Polskę, ale 1 stycznia 1922 r. mieszkały poza polskim Górnym Śląskiem i Niemcami. Takich osób było 574. W sumie przejęto 18 697 rent powypadkowych. W 1923 r. w ZUS w Królewskiej Hucie, kiedy Niemcy przekazały już całość akt, zarejestrowanych było 280 600 osób ubezpieczonych³⁴.

Ubezpieczenie to było wielokrotnie nowelizowane przez Sejm Śląski, przeważnie z korzyścią dla ubezpieczonych. Po przejęciu przez władze autonomicznego województwa śląskiego kompetencji w zakresie ustawodawstwa ubezpieczeniowego Tymczasowa Rada Wojewódzka już w 1922 r. wydała rozporządzenie, w którym rozszerzono krąg uprawnionych do otrzymywania świadczeń o tych, którzy utracili w 30% zdolność zarobkowania. W związku z inflacją, a potem hiperinflacją, która w latach 1922–1923 obniżała wartość rent, wprowadzono specjalne dodatki drożyzniane³⁵. W 1928 r. ustawa Sejmu Śląskiego rozszerzyła krąg poszkodowanych, którym należały się świadczenia, o osoby, które uległy wypadkom w drodze do lub z pracy, oraz o poszkodowanych przy przenoszeniu, konserwacji, przechowywaniu własnych lub dostarczonych przez pracodawcę narzędzi pracy³⁶.

W dniu 1 stycznia 1934 r. weszła w życie ogólnopolska ustawa o ubezpieczeniu społecznym z 28 marca 1933 r., tzw. ustawa scaleniowa³⁷, której przepisy w zakresie ubezpieczeń od wypadków były korzystniejsze od obowiązujących do tej pory na Górnym Śląsku. Korzystniejsze w ustawie scaleniowej były przepisy wprowadzające ubezpieczenie od chorób zawodowych, wyższe renty wdowie i sieroce oraz dodatki na dzieci dla najciężej poszkodowanych. Dotychczasowy Zakład Ubezpieczeń od Wypadków w Chorzowie stał się oddziałem ogólnokrajowego Zakładu Ubezpieczeń od Wypadków. W kompetencjach ZUS w Chorzowie, który zmienił nazwę na Zakład Ubezpieczenia na Wypadek Inwalidztwa, od tej pory pozostało tylko ubezpieczenie emerytalno-rentowe robotników³⁸.

³⁴ S. Fertacz, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych ...*, s. 159; Z. Wyżnikiewicz, *Ustawodawstwo śląskie ...*, s. 14–16.

³⁵ DzUŚl 1922, nr 17, poz. 58–59.

³⁶ DzUŚl 1928, nr 27, poz. 44.

³⁷ DzU 1933, nr 51, poz. 396.

³⁸ S. Fertacz, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych...*, s. 164.

Ubezpieczenie na wypadek inwalidztwa, starości i śmierci robotników

Ubezpieczenie emerytalno-rentowe zostało wprowadzone na Śląsku w 1889 r. Zgodnie z Ordynacją ubezpieczeniową Rzeszy ubezpieczeni byli wszyscy robotnicy, pomocnicy, uczniowie, służba domowa, urzędnicy zatrudnieni w prywatnych firmach, artyści i nauczyciele, jeśli tylko ukończyli 16. rok życia i byli zatrudnieni za wynagrodzeniem³⁹. Ustawodawca dopuszczał dobrowolne ubezpieczenie ściśle w ustawie wymienionych kategorii osób, np. przedsiębiorców, którzy zatrudniali najwyżej dwóch pracowników, pracowników otrzymujących jako wynagrodzenie tylko utrzymanie itp.

Zgodnie z postanowieniami konwencji genewskiej w ubezpieczeniu na wypadek inwalidztwa renciści zostali podzieleni pomiędzy polskie i niemieckie instytucje ubezpieczeniowe na podstawie miejsca zamieszkania rencisty w dniu zmiany przynależności państwowej Śląska. Podzielone zostały także ekspektywy ubezpieczonych. Podział odbywał się na podstawie kryterium miejsca pracy w dniu zmiany przynależności państwowej w stosunku do ubezpieczonych przymusowo. W stosunku do ubezpieczonych dobrowolnie podział ten został przeprowadzony według miejsca zamieszkania⁴⁰.

Niemiecka Ordynacja ubezpieczeniowa przewidywała następujące świadczenia: rentę inwalidzką pokrywającą zarówno ryzyko fizycznego inwalidztwa, jak i ryzyko starości wskutek przekroczenia określonego wieku; rentę wdowią i wdowca, rentę sierocą; odprawę kapitałową dla wdów wychodzących za mąż oraz leczenie i świadczenia w naturze. Dla uzyskania świadczeń ubezpieczony był zobowiązany: przebyć okres wyczekiwania, utrzymać nabyte prawa do świadczeń, spełnić specjalne warunki wymagane przy przyznawaniu świadczeń poszczególnego rodzaju. Aby otrzymać rentę inwalidzką na Górnym Śląsku, należało ukończyć 60 lat życia lub stać się fizycznym inwalidą, niezdolnym do zapracowania 1/3 tego, co zarabiają osoby zdrowe w tej samej okolicy i o takim samym wykształceniu⁴¹.

Składki na ubezpieczenie opłacano w odpowiedniej klasie stosownie do pobieranego przez ubezpieczonego wynagrodzenia. Pokrywali je po połowie pracodawca i ubezpieczony. Całą składkę opłacał pracodawca, potrącając ubezpieczonemu przypadającą na niego część składki przy wypłacie wynagrodzenia. Opłata składek odbywała się za pomocą znaczków, które były nalepiane na tzw. karty kwitowe. Karty kwitowe wystawiał ZUS i specjalnie wyznaczone w tym celu urzędy, jak urzędy policyjne, magistraty, urzędy gminne. Znaczkki ubezpieczeniowe sprzedawały Zakład Ubezpieczeń Społecznych oraz urzędy pocztowe.

³⁹ J. Baumgarten, S. Sasorski, dz. cyt., s. 453–454.

⁴⁰ Z. Wyżnikiewicz, *Ubezpieczenia społeczne...*, s. 18.

⁴¹ J. Baumgarten, S. Sasorski, dz. cyt., s. 468.

Jedynie w ubezpieczeniu ogólnym robotników kolejowych na Górnym Śląsku obowiązywał kontowy system ściągania składek.

Po przejściu przez Polskę Górnego Śląska władze autonomiczne wprowadziły wiele istotnych poprawek do niemieckiej Ordynacji ubezpieczeniowej w zakresie ubezpieczeń emerytalno-rentowych. Jedną z najbardziej radykalnych zmian na korzyść ubezpieczonych i to w skali światowej było obniżenie granicy wieku przyznawania rent starczych z 65. do 60. roku życia⁴². W okresie międzywojennym większość państw utrzymywała w swoich przepisach granicę 65 lat jako wymóg dla przyznawania emerytury (renty starczej). Wprowadzenie granicy 60 lat jako warunku uzyskania emerytury pojawiło się dopiero w 1927 r. w projekcie przyszłej konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej ubezpieczenia na wypadek niezdolności do pracy, starości i śmierci. Podobnie rewolucyjnym przepisem było zmniejszenie okresu wyczekiwania na uzyskanie renty z 1200 do 200 tygodni składkowych oraz objęcie przepisami ubezpieczeniowymi wszystkich pracujących (także młodocianych, jeśli byli zatrudnieni na ogólnych warunkach). W tym wypadku zniesiono dolną granicę 16 lat życia, od której zaczynał się obowiązek ubezpieczenia. Inną ważną zmianą była ustawa Sejmu Śląskiego z 17 października 1923 r., na mocy której wydłużono okres pobierania rent przez sieroty z 15. do 18. roku życia, a także rozszerzono o wnuki i pasierbów grono osób, którym przysługiwały renty po zmarłych ubezpieczonych⁴³.

Duże zmiany w zakresie ubezpieczeń na wypadek inwalidztwa, starości i śmierci robotników wprowadziła ustawa Sejmu Śląskiego z grudnia 1927 r. Prawo do renty rozszerzono na wszystkie wdowy już od 60. roku życia, niezależnie od ich zdolności do zarabkowania i liczby wychowywanych dzieci. Poza tym uznano okres bezrobocia – i to z mocą wsteczną od 1 stycznia 1925 r. – za okres zastępczy do utrzymania praw do świadczeń bez potrzeby opłacania składek⁴⁴. Ustawa Sejmu Śląskiego z 22 czerwca 1934 r. przyznawała prawo do rent wdowom i sierotom także po tych ubezpieczonych, którzy płacili składki do 1912 r., czyli w okresie, gdy ubezpieczenie dotyczyło tylko ryzyka inwalidztwa i starości samego ubezpieczonego⁴⁵.

Rozporządzenia wojewody śląskiego oraz ustawy Sejmu Śląskiego rozstrzygały również wiele innych kwestii z zakresu świadczeń i składek ubezpieczonych, jak np. wprowadzenie nadzwyczajnych dodatków drożyznianych do rent w okresie inflacji, ustalenie granic określonych klas zarobkowych i wysoko-

⁴² DzUŚl 1923, nr 14, poz. 94.

⁴³ DzUŚl 1923, nr 39, poz. 192; *Sprawozdanie stenograficzne z 62. posiedzenia Sejmu Śląskiego z dnia 17 października 1923 r.*, łam 3; S. Fertacz, *Wpływ podziału Górnego Śląska na ubezpieczenia społeczne* [w:] *Górny Śląsk po podziale w 1922 roku. Co Polska, a co Niemcy dali mieszkańcom tej ziemi?*, t II, red. Z. Kapała, W. Lesiuk, M.W. Wanatowicz, Bytom 1997, s. 198.

⁴⁴ DzUŚl 1927, nr 26, poz. 49; S. Fertacz, *Wpływ podziału Górnego Śląska...*, s. 198.

⁴⁵ DzUŚl 1934, nr 15, poz. 30; S. Fertacz, *Wpływ podziału Górnego Śląska...*, s. 198.

ści składek w poszczególnych klasach, ustalenie wysokości dodatków państwowych do rent, podwyższanie rent, przyznawanie prawa do zasiłków ubezpieczonym, którym instytucje niemieckie wstrzymały wypłatę rent w związku z ich zamieszkaniem po polskiej stronie Górnego Śląska, upraszczanie postępowania rentowego itp.⁴⁶

Zmiany, które wprowadził do Ordynacji ubezpieczeniowej Sejm Śląski, spowodowały, że poziom składek i świadczeń na Śląsku był znacznie wyższy niż na pozostałym obszarze b. zaboru niemieckiego. Stworzony w ten sposób wysoki stopień ubezpieczenia stał się przyczyną nieobjęcia Górnego Śląska przez ubezpieczenie emerytalne normowane ustawą o ubezpieczeniu społecznym z 1933 r., tzw. ustawą scaleniową. Najważniejszą różnicą było to, że na Śląsku obowiązek ubezpieczenia obejmował ogół pracowników najemnych, a więc także i robotników rolnych, podczas gdy z ubezpieczenia emerytalnego unormowanego ustawą scaleniową rolnictwo było wyłączone. Składki na Górnym Śląsku były wyższe od składek przewidzianych ustawą scaleniową, niższy o pięć lat był też wiek uprawniający do otrzymania emerytury⁴⁷.

Przez cały okres międzywojenny na Górnym Śląsku funkcjonowało również ubezpieczenie emerytalne robotników rolnych, które nie istniało na ziemiach dawnego zaboru austriackiego i rosyjskiego. Pomimo że sprawa ubezpieczenia emerytalnego robotników rolnych została unormowana w ustawie scaleniowej w ten sposób, że Minister Opieki Społecznej został zobowiązany do wniesienia do Sejmu projektu odpowiedniej ustawy, aż do wybuchu II wojny światowej takiego ubezpieczenia nie wprowadzono. W tej sytuacji robotnicy rolni na obszarze Górnego Śląska byli ubezpieczeni w zakresie emerytalnym na podstawie księgi IV Ordynacji ubezpieczeniowej. Ubezpieczenie to realizował Zakład Ubezpieczenia na Wypadek Inwalidztwa w Chorzowie⁴⁸.

Oprócz powszechnego systemu ubezpieczeń emerytalnych i rentowych funkcjonowały także na Górnym Śląsku systemy branżowe. Najbardziej rozbudowane było ubezpieczenie emerytalne (wówczas nazywane pensyjnym) górników, którzy podlegali ubezpieczeniu od ryzyka starości i śmierci nie tylko w myśl ogólnych, tj. odnoszących się do innych zawodów przepisów Ordynacji ubezpieczeniowej, lecz obowiązani byli ubezpieczyć się dodatkowo w kasie

---

⁴⁶ Tamże, s. 198–199.

⁴⁷ DzU 1933, nr 51, poz. 396; A. Jarosz-Nojszewska, *Ustawa scaleniowa 1933 roku. Próba ujednolicenia systemu ubezpieczeń społecznych w II RP [w:] Między zacofaniem a modernizacją. Społeczno-gospodarcze problemy ziem polskich na przestrzeni wieków*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2009, s. 174; A. Jarosz-Nojszewska, *Ubezpieczenia robotników przemysłowych w II RP [w:] Z dziejów przemysłu na ziemiach polskich*, red. T. Głowiński, Wrocław 2012, s. 274.

⁴⁸ Zakład ten został zlikwidowany dopiero po II wojnie światowej na podstawie art. 5 dekretu z dnia 8 stycznia 1946 r. Jego prawa i obowiązki przejął wówczas ZUS, zob. DzU 1946, nr 4, poz. 28; *Ubezpieczenie emerytalne robotników i pracowników umysłowych*, oprac. K. Niementowski, Warszawa 1950, s. 14.

pensyjnej bractwa górniczego w myśl specjalnych przepisów górniczych. Także niektórzy pracownicy fabryczni zatrudnieni w niektórych zakładach przemysłowych na Górnym Śląsku w myśl Ordynacji ubezpieczeniowej byli zobowiązani ubezpieczyć się również w specjalnie dla nich utworzonych kasach fabrycznych na mocy przepisów ustawy z dnia 12 maja 1901 r. Z kolei robotnicy kolejowi obok ogólnego ubezpieczenia inwalidzkiego w Kasie Kolejowej Emerytalnej korzystali z ubezpieczenia dodatkowego w specjalnej kasie, tzw. Kasie B⁴⁹.

Ubezpieczenie brackie górników

Odrębne ubezpieczenie górnicze na Górnym Śląsku wywodziło się z tradycyjnego ubezpieczenia górniczego, które przed I wojną światową zostało unormowane przez niemiecką ustawę o bractwach górniczych z 17 czerwca 1912 r. Ustawa obowiązywała przez całe dwudziestolecie z tą jedną różnicą, że rozporządzeniem prezydenta z dnia 9 czerwca 1934 r. nadzór nad bractwami przejął Minister Opieki Społecznej (wcześniej podlegało Ministerstwu Przemysłu i Handlu)⁵⁰. Ubezpieczenia brackie realizowały obowiązkowe ubezpieczenia chorobowe swoich członków, natomiast ubezpieczenie wypadkowe i emerytalne (pensyjne, inwalidzkie) było dla górników ubezpieczeniem dodatkowym i dobrowolnym. Ubezpieczeniem brackim na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym zajmowały się dwie instytucje: Pszczyńskie Bractwo Górnicze z siedzibą zarządu w Katowicach, obejmujące swoim zasięgiem wyłącznie zakłady leżące na terenie byłego księstwa pszczyńskiego, oraz Spółka Bracka w Tarnowskich Górach⁵¹. Pszczyńskie Bractwo Górnicze zrzeszało wszystkich robotników i urzędników zatrudnionych w kopalniach dawnego pszczyńskiego wolnego państwa stanowego. Obejmowało siedem kopalń należących do księcia pszczyńskiego, położonych na terenie powiatu pszczyńskiego.

Do Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach należeli górnicy (z wyjątkiem zatrudnionych w kopalniach należących do księcia pszczyńskiego), pracownicy niektórych hut żelaznych oraz państwowych zakładów wodociągowych. Po podziale Śląska w 1922 r. Spółka Bracka w Tarnowskich Górach przejęła ok. 75% wszystkich ubezpieczonych przedwojennej Górnos Śląskiej Spółki Brackiej i tyle samo gotówki znajdującej się w kasie i w bankach w dniu 1 lipca 1922 r.

---

⁴⁹ A. Rzewski, Z. Wyżnikiewicz, *Systematyczny przegląd ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Łódź 1936, s. 55.

⁵⁰ DzU 1934, nr 33, poz. 300; M. Wanatowicz, *Wpływ politycznego podziału Górnego Śląska...*, s. 12.

⁵¹ Warto zaznaczyć, że ubezpieczenie brackie występowało we wszystkich trzech zagłębiach węglowych, jednak tylko na Górnym Śląsku posiadało scentralizowany system ubezpieczeniowy, odróżniający go od ubezpieczenia górników w Zagłębiu Krakowskim i Zagłębiu Dąbrowskim.

W Spółce Brackiej ubezpieczało swoich pracowników 55 kopalń węgla, 3 kopalnie rudy i żelaza, jedna kopalnia ołowiu, 7 kopalń rudy cynkowej, jedna huta żelaza, jedna huta ołowiu i jeden zakład wodociągowy⁵².

Majątek ruchomy i nieruchomy Górnośląskiej Spółki Brackiej podzielono pomiędzy spółki brackie – niemiecką i polską – według przebiegu granicy państwowej. Pozostałe wartości majątkowe w postaci pożyczek, akcji giełdowych i hipotek złożono w banku w Szwajcarii z myślą o późniejszym podziale. Jednak pomimo umowy z 26 sierpnia 1922 r. podział majątku trwał aż do 1930 r., kiedy to decyzją Rady Ligi Narodów z dnia 13 stycznia 1930 r., a później umową polsko-niemiecką o ubezpieczeniu społecznym z 11 czerwca 1931 r. dokonano ostatecznego podziału majątku⁵³. Trudności z rozliczeniami spowodowały, że Spółka Bracka w Tarnowskich Górach od początku znajdowała się w trudnym położeniu. Musiała przejąć ekspektatywy 135 000 robotników i bieżące pensje 10 500 inwalidów, 14 000 wdów i 17 000 sierot o wartości kapitałowej co najmniej 400 mln zł. Przyznane jej decyzją rady Ligi Narodów z 13 stycznia 1930 r. 3/4 masy podziałowej wynosiły na skutek inflacji niespełna 40 mln, a więc niecałe 10% przejętych ciężarów, z czego większość przypadała na nieruchomości i ruchomości⁵⁴.

W 1925 r. wszedł w życie nowy statut Spółki Brackiej⁵⁵. Ubezpieczeni w kasie pensyjnej mogli liczyć na następujące świadczenia: pensję inwalidzką w razie niezdolności do pracy zawodowej, rentę wdowią (tzw. grosz wdowi) i odprawę dla wdów ponownie wychodzących za mąż, renty sieroce (tzw. grosz sierocy), odprawę pośmiertną i zapomogi nadzwyczajne przyznawane w losowych sytuacjach. Uchwalono na nowo wysokość składek i podwyższono stawki tzw. stopniówki, na skutek czego wszystkie pensje uległy znacznej podwyżce. Wysokość pensji wdowiej ustalono na 60%, a sieroczej na 25% pensji inwalidzkiej, przedłużając równocześnie okres pobierania renty sieroczej do ukończenia 16 lat. Podwyższono zapomogi pogrzebowe. W przypadku zbiegu świadczeń z Kasy Brackiej z rentą wypadkową obniżano świadczenie brackie tylko o połowę renty wypadkowej zamiast, jak dotychczas, o całą rentę. Statut upoważniał zarząd do zmiany wysokości składek⁵⁶. Generalnie do 1931 r. zmiany w ubezpieczeniach brackich szły w kierunku podwyższania świadczeń i łagodzenia warunków wymaganych dla ich przyznania. Wielki kryzys, który najbardziej dotknął właśnie górnictwo, spowodował, że od 1931 r. sytuacja bractw

⁵² *Dzieje Pracy Górnego Śląska 1922–1927*, Lwów–Katowice 1927, s. 93.

⁵³ M. Wanatowicz, *Wpływ politycznego podziału Górnego Śląska...*, s. 11; Z. Wyżnikiewicz, *Ubezpieczenia społeczne...*, s. 25.

⁵⁴ J. Piernikarczyk, *Historja Górnictwa i Hutnictwa na Górnym Śląsku*, t. 1, Katowice 1933, s. 287.

⁵⁵ *Statut Spółki Brackiej według uchwały Walnego Zebrania z dnia 28 lutego 1925 r.*, b.m. i d.w., s. 33.

⁵⁶ Tamże, s. 34–39.

górnicy pogarszała się z roku na rok. Konieczne stało się ograniczanie świadczeń, jednak nadal ogólny ich poziom przewyższał poziom z 1924 r. Było to możliwe dzięki pomocy finansowej ze Skarbu Państwa.

W ramach ubezpieczeń brackich górnicy korzystali głównie ze świadczeń chorobowych, choć duża część spośród nich była także ubezpieczona na wypadek inwalidztwa. Brackie ubezpieczenie chorobowe różniło się tym od powszechnego, że było dostosowane do wymogów górnictwa. Pensja bracka była płatna nie w chwili utraty 2/3 zdolności do zarobkowania, lecz bez względu na zdolność do zarobkowania już w chwili utraty zdolności do pracy w kopalni. Przeciętnie było to 54 lata. Renta ogólnoinwalidzka, tzw. renta starcza, była płatna po przekroczeniu 60. roku życia, a tylko w wyjątkowych wypadkach wcześniej (jeśli nastąpiła utrata 2/3 zdolności do zarobkowania)⁵⁷. Wysokość wypłacanych świadczeń była wyższa niż w ubezpieczeniu powszechnym. Górnicy śląscy dzięki zbiegowi pensji (emerytury) brackiej z rentą z powszechnego ubezpieczenia emerytalnego otrzymywali łącznie dochody wyższe niż emeryci innych gałęzi produkcji, więc ich sytuacja materialna z powodzeniem wystarczała na zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny⁵⁸.

Dodatkowe ubezpieczenie emerytalne robotników kolejowych

Konwencja genewska gwarantowała polskim robotnikom kolejowym, którzy poprzednio znajdowali się w służbie kolejowej niemieckiej, prawa, które nabyli jako członkowie niemieckiej kasy pensyjnej dla robotników, niemieckiej ubezpieczalni od wypadków albo jako ubezpieczeni na wypadek inwalidztwa. Przepisy regulujące ubezpieczenie na wypadek inwalidztwa w Kolejowej Kasie Emerytalnej opierały się na Ordynacji ubezpieczeniowej, według której Kolejowa Kasa Emerytalna była zakładem specjalnym⁵⁹.

Kasa Emerytalna dla Robotników Kolei Państwowych w byłej dzielnicy pruskiej była na Górnym Śląsku odrębnym zakładem, którego celem było wykonywanie ubezpieczenia wszystkich osób zatrudnionych w kolejach państwowych⁶⁰. Składka na ubezpieczenie emerytalne pracowników kolei była opłacana w połowie przez ubezpieczonego, a w połowie przez pracodawcę. Dodatkowo zarząd kolei wpłacał co roku ryczałt w wysokości 1/4 ogólnej sumy składek. Z tytułu tego ubezpieczenia pracownikom kolei przysługiwały następujące

⁵⁷ J. Piernikarczyk, dz. cyt., s. 286–287.

⁵⁸ M.W. Wanatowicz, *Zawodowe ubezpieczenie emerytalne górników na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku* [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, red. S. Kalabiński, 1974, t. 6.

⁵⁹ Z. Wyżnikiewicz, *Ubezpieczenia społeczne...*, s. 25; J. Baumgarten, S. Sasorski, dz. cyt., s. 526.

⁶⁰ A. Rzewski, Z. Wyżnikiewicz, dz. cyt., s. 69.

świadczenia: dodatkowe renty dla członków, dodatkowe renty dla wdów, dodatkowe renty dla sierot, odprawy dla wdów, odprawy pośmiertne. Przewidywano także, w ściśle określonych wypadkach, zwrot opłaconych składek.

Renty dla członków i wdów były ustalone ryczałtowo w zależności od okresu członkostwa w kasie. W obliczaniu wysokości renty uwzględniany był czas służby wojennej. Renty sieroce wynosiły połowę renty wdowiej na każde dziecko, jeśli matka pobierała rentę. Jeżeli matka renty nie pobierała, wzrastały do 2/3. Wdowy, które ponownie wychodziły za mąż, traciły prawo do dodatkowej renty wdowiej i otrzymywały odprawę w wysokości dwukrotnej rocznej kwoty tej renty. Odprawa pośmiertna była wypłacana po śmierci członka, rencisty pobierającego rentę dodatkową, jego żony i wdowy pobierającej rentę wdowią. Okres wyczekiwania niezbędny do otrzymania świadczeń wynosił pięć lat, jednak warunek ten nie był wymagany w stosunku do osób, które pełniły służbę podczas wojny⁶¹.

Ubezpieczenie od bezrobocia

Mimo że górnośląska część województwa śląskiego miała najbardziej rozwinięty system ubezpieczeń społecznych, nie było tam ubezpieczenia na wypadek bezrobocia. Ubezpieczenie od bezrobocia wprowadziła ustawa z 18 lipca 1924 r.⁶² Była to pierwsza wydana w Polsce ustawa ubezpieczeniowa obowiązująca na terenie całego kraju. Początkowo ubezpieczeniem tym zostali objęci wyłącznie robotnicy. Pracowników umysłowych ubezpieczeniem tym objęto trzy lata później – w 1927 r.⁶³

Ubezpieczeniu podlegali robotnicy w wieku powyżej 18 lat zatrudnieni w przedsiębiorstwach przemysłowych, górnictwie, hutnictwie, handlu, firmach komunikacyjnych i przewozowych oraz w innych zakładach pracy, nawet tych nienastawionych na zysk, ale prowadzonych w „sposób przemysłowy”, o ile zatrudniały powyżej pięciu robotników. W efekcie poza ubezpieczeniem pozostali robotnicy rolni, robotnicy zatrudnieni w rzemiośle, drobnym handlu i przemyśle, ponieważ w tych branżach liczba zatrudnionych pracowników rzadko przekraczała ustawową granicę pięciu osób. Z prawa do zasiłku nie mogli też korzystać ubezpieczeni niezdolni do wykonywania pracy oraz ubezpieczeni, którzy byli robotnikami sezonowymi, w okresach tzw. sezonów martwych, tzn. wówczas, kiedy prace danego rodzaju nie były wykonywane. Minister Pracy i Opieki Społecznej miał jednak prawo uchylać działanie tego ograniczenia.

---

⁶¹ Tamże, s. 70–72.

⁶² DzU 1924, nr 76, poz. 650; J. Łazowski, *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach*, Sopot b.d.w. [1998], s. 57.

⁶³ DzU 1927, nr 106, poz. 911.

Ustawa przyznawała robotnikom prawo do zasiłku w okresach pozostawania bez pracy po utracie zatrudnienia, jeżeli nie można było znaleźć innego miejsca pracy z przyczyn uwarunkowanych sytuacją na rynku pracy, niezależnych od ubezpieczonego. Prawo do zasiłku przysługiwało wyłącznie w wypadku rozwiązania stosunku pracy przez pracodawcę z przyczyn niezawinionych przez ubezpieczonego. Nie można było uzyskać zasiłku za okres strajku⁶⁴.

W celu otrzymania zasiłku ubezpieczony był zobowiązany zarejestrować się w Państwowym Urzędzie Pośrednictwa Pracy w ciągu 30 dni od rozwiązania stosunku pracy oraz przedstawić wymagane dokumenty. Zasiłek przyznawano wówczas, gdy nie było możliwości zaoferowania ubezpieczonemu innej pracy. Według twórców ustawy pod pojęciem „innej pracy” rozumiano każdą pracę odpowiadającą możliwościom fizycznym, przygotowaniu zawodowemu i wykształceniu robotnika, o ile nie stwarzała zagrożenia dla jego zdrowia i nie uchybiała zasadom moralności, warunki jej wykonywania oraz wynagrodzenie za nią nie były gorsze od ogólnie przyjętych w danej miejscowości, a zakład pracy nie był objęty zatargiem zbiorowym (tj. strajkiem lub lokautem). Można było zaoferować zamiast zasiłku pracę w innej miejscowości, jeśli ubezpieczony miał tam zapewnione odpowiednie mieszkanie. W takim przypadku przysługiwało mu prawo do uzyskania z funduszu ubezpieczeniowego zapomogi na pokrycie kosztów podróży w kwocie odpowiadającej cenie przejazdu transportem publicznym według najniższej taryfy przewozowej. Warto zaznaczyć, że jeśli ubezpieczony w trakcie pobierania zasiłku otrzymał propozycję pracy lub mógł ją uzyskać i odmówił jej podjęcia, to wypłata była wstrzymywana. Przyznanie kolejnego zasiłku było możliwe dopiero po przebyciu takiego samego okresu pracy (tzw. okresu wyczekiwania), jak przy ubieganiu się o pierwszy zasiłek.

Z zasiłku mogli korzystać ubezpieczeni, którzy w ciągu 12 miesięcy poprzedzających zgłoszenie bezrobocia przepracowali minimum 20 tygodni. Zasiłek przysługiwał maksymalnie przez 13 tygodni w ciągu roku, licząc od dnia uzyskania pierwszego zasiłku tygodniowego. Jednak w okresach długotrwałego bezrobocia Minister Pracy i Opieki Społecznej miał prawo wydłużyć okres pobierania zasiłku do 17 tygodni.

Podstawę wymiaru zasiłku stanowił przeciętny dzienny zarobek ubezpieczonego z ostatnich 13 tygodni zatrudnienia. Zasiłek wynosił od 30% do 50% dotychczasowego wynagrodzenia (wysokość zasiłku nie mogła więc przekroczyć 2,50 zł dziennie)⁶⁵. Wysokość zasiłku była uzależniona od sytuacji rodzinnej osoby ubezpieczonej. Najniższa stawka zasiłku przysługiwała

⁶⁴ DzU 1924, nr 76, poz. 650.

⁶⁵ Tamże; Z. Landau, *Podstawowe kierunki rozwoju ubezpieczeń społecznych* [w:] *Rozwój ubezpieczeń społecznych w Polsce*, Wrocław 1991, s. 31; patrz też: J. Łazowski, *Ubezpieczenia społeczne w Polsce* [w:] *Bilans gospodarczy dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, t. II, red. S.L. Zaleski, Poznań 1929, s. 402.

osobom samotnym, a rosła wraz z liczbą osób pozostających na utrzymaniu bezrobotnego. Zasiłek dla samotnego wynosił 30% wymiaru. Jeśli ubezpieczony miał na utrzymaniu rodzinę, otrzymywał także dodatek rodzinny w wysokości 5% podstawy wymiaru, gdy liczba członków rodziny nie przekraczała dwóch osób, 10% – gdy miał na utrzymaniu od trzech do pięciu osób i 20% – gdy miał ich ponad pięć osób.

Ustalając zasady ubezpieczenia od bezrobocia, przyjęto, że trzecia część jego kosztów będzie pokrywana ze środków budżetowych⁶⁶. Na podstawie ustawy stworzono Fundusz Bezrobocia, który działał pod kontrolą Ministra Pracy i Opieki Społecznej, ale posiadał osobowość prawną i autonomiczny zarząd. Połowa jego dochodów pochodziła ze Skarbu Państwa, a połowa ze składek, które wpłacali pracodawcy (75%) i ubezpieczeni (25%). W pierwszym okresie swojej działalności ze względu na duże rozmiary bezrobocia Fundusz Bezrobocia nie był w stanie pokryć wszystkich wydatków z dochodów przewidzianych ustawą i musiał pożyczać pieniądze ze Skarbu Państwa. W miarę jednak, jak większość bezrobotnych traciła prawo do zasiłku i wypłaty z funduszu znacznie się zmniejszały, zaczął osiągać nadwyżkę dochodów⁶⁷.

Dla mieszkańców Górnego Śląska wprowadzenie ubezpieczenia na wypadek braku pracy miało ogromne znaczenie ze względu na ciężką sytuację gospodarczą regionu na początku lat 20. Ustawa z 1924 r. była też ważnym aktem prawnym unifikującym województwo śląskie z całym państwem⁶⁸.

Ubezpieczenie pracowników umysłowych

Ubezpieczenie pracowników umysłowych zostało wprowadzone w 1911 r., było więc stosunkowo młodą gałęzią ubezpieczeń na Górnym Śląsku. Obejmowało urzędników zatrudnionych w przedsiębiorstwach prywatnych, którzy osiągalni dochody w określonej wysokości 2 tysięcy marek rocznie. Składki za to ubezpieczenie opłacali zarówno pracownicy, jak i pracodawcy. Ustawa weszła w życie w 1913 r., więc w momencie podziału Górnego Śląska żaden z ubezpieczonych nie nabył jeszcze prawa do emerytury. W efekcie strona polska przejęła zobowiązania wobec jedynie 168 osób pobierających renty. Były to wdowy po ubezpieczonych, które zamieszkiwały w polskiej części Górnego Śląska. Renty starcze z tego ubezpieczenia zaczęto wypłacać dopiero w 1923 r., kiedy upłynął

---

⁶⁶ J. Nowacki, *Ubezpieczenie na wypadek braku pracy* [w:] *Rozwój ubezpieczeń społecznych...*, s. 152.

⁶⁷ J. Drecki, *Bezrobocie w Polsce niepodległej* [w:] *Bilans gospodarczy...*, s. 381.

⁶⁸ M. Wanatowicz, *Ogólnopolska ustawa o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia z 18 lipca 1924 roku, jej nowelizacja i funkcjonowanie na terenie województwa śląskiego (1924–1939)*, „Wieki Stare i Nowe” 2010, t. 2, s. 129.

dziesięcioletni okres wyczekiwania. W 1923 r. wypłacono 584 renty. W kolejnych latach osób pobierających świadczenia systematycznie przybywało⁶⁹.

Ubezpieczeniu pracowników umysłowych podlegali pracownicy powyżej 16. roku życia zatrudnieni na stanowiskach kierowniczych, urzędnicy w prywatnych przedsiębiorstwach, pracownicy biurowi, pomocnicy handlowi, pomocnicy w aptekach, członkowie orkiestr, aktorzy, nauczyciele i wychowawcy. Mogli oni otrzymać emeryturę, a członkowie najbliższej rodziny pozostali po śmierci ubezpieczonego – renty⁷⁰. Składki opłacali pracodawcy.

Głównym problemem związanym z tym ubezpieczeniem, który dał o sobie znać już w pierwszym okresie jego funkcjonowania, była kwestia podwójnego ubezpieczenia niektórych pracowników. Pracownicy umysłowi osiągający dochód roczny poniżej 2 tys. marek byli ubezpieczeni w ubezpieczeniu od inwalidztwa, jednak w przypadku zwiększenia poborów zaczęli podlegać ubezpieczeniu urzędników prywatnych. W momencie przejścia z ubezpieczenia inwalidzkiego do ubezpieczenia pracowników umysłowych, gdy nie chcieli tracić nabytych już uprawnień z ubezpieczenia inwalidzkiego, musieli kontynuować to ubezpieczenie, opłacając składki we własnym zakresie. W efekcie byli ubezpieczeni podwójnie, co stanowiło dla nich duże obciążenie finansowe. W przypadku inwalidztwa uzyskiwali jednak podwójne świadczenia. Zostało to zmienione ustawą z 31 stycznia 1923 r. w przedmiocie zmiany Ordynacji ubezpieczeń Rzeszy, która wyłączyła całkowicie urzędników prywatnych z ubezpieczenia od inwalidztwa. W tym samym roku dokładnie określono też grupę zawodów podlegających ubezpieczeniu funkcjonariuszy prywatnych⁷¹.

Wiek wymagany do przyznania emerytury w ubezpieczeniu urzędników prywatnych wynosił 65 lat. Renta inwalidzka należała się ubezpieczonemu, który utracił zdolność do zarobkowania w 50% oraz czasowo niezdolnemu do pracy po upływie 26 tygodni od początku choroby. Renta przysługiwała pozostałym po ubezpieczonym wdowom i sierotom poniżej 18. roku życia. Mogli ją też otrzymać wdowcy, jeśli pozostawali wcześniej na utrzymaniu zmarłej żony i znajdowali się w „rzeczywistej potrzebie”. Okres wyczekiwania wynosił 120 lub 150 miesięcy składkowych dla mężczyzn i 60 lub 90 dla kobiet. W przypadku gdy ubezpieczony został inwalidą lub zmarł przed upływem pełnego okresu wyczekiwania, ani jemu, ani jego rodzinie nie przysługiwały żadne świadczenia⁷².

W 1928 r. weszło w życie rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych⁷³, które

⁶⁹ S. Fertacz, *Zakład Ubezpieczeń Społecznych...*, s. 151, 153–154, 157.

⁷⁰ J. Baumgarten, S. Sasorski, dz. cyt., s. 1022–1023.

⁷¹ DzUŚl 1923, nr 14, poz. 94; nr 42, poz. 207; 1924, nr 19, poz. 82.

⁷² J. Baumgarten, S. Sasorski, dz. cyt., s. 1023–1026.

⁷³ DzU 1927, nr 106, poz. 911; ustawa była nowelizowana w latach 30., zob. DzU 1933, nr 27, poz. 229; 1934, nr 39, poz. 347.

przewidywało znacznie korzystniejsze świadczenia dla ubezpieczonych. Korzystniej dla ubezpieczonych określono również okres wyczekiwania, który wynosił odtąd pięć lat. Wobec tego przepisy tego ubezpieczenia zostały rozszerzone również na Górny Śląsk. W tym momencie władza ustawodawcza w tej dziedzinie ubezpieczenia przeszła z Sejmu Śląskiego na Sejm Rzeczypospolitej.

Zgodnie z rozporządzeniem ubezpieczeniu podlegali wszyscy pracownicy umysłowi, którzy ukończyli 16. rok życia, a nie przekroczyli 60. roku życia, a byli zatrudnieni u innych osób fizycznych lub prawnych na obszarze Rzeczypospolitej. Pracownicy umysłowi uzyskali ochronę ubezpieczeniową na wypadek braku pracy, niezdolności do wykonywania zawodu, ubezpieczenie emerytalne i na wypadek śmierci. W przypadku braku pracy ubezpieczonemu przysługiwały zasiłek, opłata składek na ubezpieczenie chorobowe oraz zapomoga na podróż, jeśli pojawi się możliwość zatrudnienia poza miejscem zamieszkania. Ubezpieczenie emerytalne przewidywało następujące rodzaje świadczeń: renta inwalidzka, renta starcza, pomoc lecznicza dla ubezpieczonego, renta wdowia lub renta wdowca, renta sieroca, jednorazowa odprawa dla ubezpieczonego lub dla wdowy (wdowca), względnie dla sierot i rodziców ubezpieczonego, zasiłek pogrzebowy. Oprócz tego ustawa zapewniała jednorazowe wypłaty: odprawę dla wdów wychodzących za mąż i zwrot składek. Składki płacone były przez pracodawcę i ubezpieczonego⁷⁴.

Z wyjątkiem jednorazowej odprawy i zasiłku pogrzebowego przyznanie świadczeń było uzależnione od przebycia okresu wyczekiwania, utrzymania ciągłości ubezpieczenia i spełnienia specjalnych warunków wymaganych przy przyznawaniu poszczególnych rodzajów świadczeń. Okres wyczekiwania wynosił 60 miesięcy składkowych. Istotne było utrzymanie ciągłości ubezpieczenia – każda przerwa w nieopłacaniu składek dłużej niż przez 18 miesięcy powodowała utratę praw nabytych na podstawie wcześniej opłaconych składek⁷⁵.

Dla ubezpieczonych mieszkających na Górnym Śląsku ważne było uregulowanie kwestii przejścia z dotychczasowego ubezpieczenia do ubezpieczenia pracowników umysłowych. W razie przejścia osoby obowiązkowo ubezpieczonej w ubezpieczeniu robotniczym na podstawie przepisów Ordynacji ubezpieczeniowej obowiązującej na Górnym Śląsku oraz w stosunku do robotników rolnych w województwie poznańskim i pomorskim do ubezpieczenia pracowników umysłowych i odwrotnie pierwsza instytucja była zobowiązana przekazać instytucji, do której dana osoba przechodziła, składki z ostatnich pięciu lat z oprocentowaniem⁷⁶.

Rentę inwalidzką otrzymywał ubezpieczony niezależnie od wieku, jeżeli był niezdolny do wykonywania swojego zawodu. Za inwalidę uważano pracownika, którego zdolność wykonywania zawodu obniżyła się poniżej 50% zdolności osób

⁷⁴ A. Rzewski, Z. Wyżnikiewicz, dz. cyt., s. 40.

⁷⁵ DzU 1927, nr 106, poz. 911.

⁷⁶ Tamże.

zdrowych fizycznie i umysłowo o podobnym uzdolnieniu zawodowym, przy czym należało brać pod uwagę fachowe wykształcenie pracownika i długość wykonywania danego zajęcia. Rentę starczą przyznawano z chwilą ukończenia przez uprawnionego 65. roku życia, niezależnie od płci. Wpłata renty mogła być przyspieszona w stosunku do mężczyzn o pięć lat, tj. z chwilą ukończenia 60. roku życia, pod warunkiem że opłacili co najmniej 480 miesięcy składkowych (40 lat), a w stosunku do kobiet nawet o 10 lat, tj. z chwilą osiągnięcia 55. roku życia, pod warunkiem że opłacili co najmniej 420 miesięcy składkowych (35 lat)⁷⁷.

Osoby, które były wcześniej ubezpieczone w myśl ustaw o ubezpieczeniu urzędników prywatnych obowiązujących na terenie województwa śląskiego, nabywały uprawnienia do świadczeń emerytalnych przewidzianych w rozporządzeniu z 1927 r. Świadczenia w przypadku utraty pracy przysługiwały pod warunkiem opłacenia 12 składek w ciągu ostatnich dwóch lat, jeśli ubezpieczony pozostawał bez pracy, ponieważ nie mógł znaleźć odpowiedniego zajęcia, a utrata pracy nie nastąpiła z jego winy. Zasiłek dla bezrobotnych składał się z dwóch części – zasiłku zasadniczego (dla osób samotnych wynosił on 30%, a dla utrzymujących rodzinę 40% dotychczasowego zarobku) i zasiłku rodzinnego (10% za każdego niepracującego członka rodziny pozostającego na utrzymaniu ubezpieczonego). Zasiłek można było otrzymywać przez sześć miesięcy, ale ustawodawca przewidział możliwość wydłużenia tego okresu maksymalnie do 17 miesięcy.

Rozporządzenie o ubezpieczeniu pracowników umysłowych wprowadzało jednolite w całym kraju zasady w stosunku do wszystkich pracowników umysłowych, znosząc równocześnie moc obowiązującą ustaw państw zaborczych, a tym samym kasując wszystkie odrębności terytorialne w poszczególnych dzielnicach Polski. Pod względem rzeczowym unormowano ubezpieczenie emerytalne i ubezpieczenie na wypadek bezrobocia, pozostawiając dotychczasowy stan prawny w dziedzinie ubezpieczeń chorobowego i wypadkowego. Rozporządzenie gwarantowało korzystne warunki uzyskania świadczeń, ich wysoki poziom i jednolitą organizację instytucji ubezpieczeniowych na terenie całego kraju. Stanowiło także kolejny krok do unifikacji Górnego Śląska z resztą kraju⁷⁸.

Konkluzje

Zjednoczenie ziem państwa polskiego w 1918 r. przyniosło szereg problemów będących konsekwencją połączenia terenów wchodzących wcześniej w skład różnych organizmów państwowych, posiadających różne systemy praw-

⁷⁷ Tamże; A. Rzewski, Z. Wyżnikiewicz, dz. cyt., 41–42.

⁷⁸ M. Piątkowski, *Świadczenia emerytalno-rentowe ubezpieczeń społecznych w okresie międzywojennym*, „Studia i Materiały z Historii Ubezpieczeń Społecznych w Polsce” 1983, z. 1, s. 23–62; M. Piątkowski, *Ubezpieczenie emerytalne [w:] Rozwój ubezpieczeń...*, s. 125.

ne oraz różne poziomy rozwoju życia gospodarczego i społecznego. Było to szczególnie widoczne w przypadku ubezpieczeń społecznych na Górnym Śląsku. Sytuację komplikowały zobowiązania międzynarodowe, autonomia województwa śląskiego i związane z tym decydowanie o wielu sprawach na poziomie lokalnym przez Sejm Śląski, a także konieczność porozumienia z Niemcami, od których polskie instytucje ubezpieczeniowe przejmowały ubezpieczonych, ekspektatywy, świadczeniobiorców oraz rezerwy finansowe. Zmuszało to ustawodawcę polskiego do przygotowania rozwiązań organizacyjnych i administracyjnych odrębnych dla tego regionu oraz do stosowania innego ustawodawstwa niż na pozostałym terytorium kraju.

Próby scalenia ustawodawstwa związanego z ubezpieczeniami społecznymi ciągnęły się przez cały okres międzywojenny. Nie udało się ujednoczyć wszystkich przepisów z zakresu ubezpieczeń społecznych obowiązujących na Górnym Śląsku z obowiązującymi na pozostałym obszarze Polski. Należy jednak podkreślić lepszą sytuację ubezpieczonych na ziemiach Górnego Śląska, głównie ze względu na przepisy obowiązujące tam już przed I wojną światową.

Social insurance in Upper Silesia

Summary

The aim of this paper is to present the main issues related to the functioning of social insurance in the Polish part of Upper Silesia. In the interwar period, the Silesian Region was guaranteed with autonomy. In accordance with the provisions of the Convention of 15 May 1922, the Polish part of Upper Silesia was covered with the provisions of the Insurance Ordinance of the Reich dated 19 July 1911 (sickness, disability, old age and death insurance for workers, accident insurance), of the Act of 20 December 1911 (pension contribution for white collar workers) and of the Act of 17 June 1912 on miners' fraternal insurance. While the Polish Parliament and Silesian Parliament were taking over the legislative power in the area of insurance, Upper Silesia started to introduce the provisions that were more favorable than those that were in force in Germany. Since 1 January 1928, the Silesian Region was included within uniform insurance for white collar workers and since 1 January 1934 - within accident insurance (a part of the so-called consolidating act of 28 March 1933). Under the Act passed by the Polish Parliament on 18 July 1924 - a type of insurance not known so far in Germany was introduced in Upper Silesia, i.e. unemployment insurance. The German insurance provisions in Upper Silesia persisted until 1939 only in the area of sickness insurance, workers' disability insurance and pension contribution - but radically developed and with many changes that were favorable for the insured entities, introduced in the Acts passed by Silesian Parliament mainly in the 20s.

Key words: Upper Silesia, social insurance, social policy, the Second Polish Republic, Silesian autonomy